

MAGAZINE voor
erfgoedliefhebbers

jrg. 22 nr. 1 ~ maart 2023

Zeeuws Erfgoed

*Historische
stormrampen*

Stralend erfgoed

*Passie voor het
ambacht*

 Erfgoed
Zeeland

Zeeuws Erfgoed MAGAZINE voor erfgoedliefhebbers | jrg. 22 nr. 1 ~ maart 2023

← FOTO OMSLAG De Oranjemolen in Vlissingen bij stormachtig weer | foto Hilbert Simonse van Unsplash.

In dit nummer:

- 3

Voorwoord
- 4

Twee historische stormrampen
- 6

Grensverhalen | 12
Stralend 'erfgoed' aan de grens
- 10

Vijftig jaar De Meestooft
Van beulzwaard tot escaperoom
- 12

De Ramp van '53 en de gevolgen in archieven
- 15

Drieveuren
- 16

Trots op mijn monument
Passie voor het ambacht
- 20

Op zoek naar sporen uit de steentijd
- 23

Zin om erfgoedvrijwilliger te worden?
- 24

Uit de collectie van het Koninklijk Zeeuwsch
Genootschap der Wetenschappen
'Kaart van den spoorweg van Roosendaal naar
Vlissingen'
- 26

Zeeuwse dialectwoorden op het internet
- 28

Nieuws
- 30

Restauratie Opleidingsprojecten
Onbekend maakt onbemind
- 31

Colofon
- 32

MONUMENTaal

↓ Een verlaten straat in Doel met graffiti op de muren | foto David Koren.

VOORWOORD

Monique van Doorn
directeur Erfgoed Zeeland

Een nieuw voorjaar,
een vernieuwde lay-out

De natuur ontluikt en dagen worden langer. Een prachtig moment om met een vernieuwde lay-out te verschijnen. Een eigentijdse opmaak, diversiteit in onderwerpen en inbreng van netwerkpartners. Ons doel? Huidige lezers blijven interesseren én een breder publiek betrekken bij het mooie erfgoed in Zeeland.

Fijn vinden we het om onze netwerkpartners ruimte te geven in ons blad. Het Zeeuws Archief draagt in dit eerste nummer van 2023 bij met een artikel over de Watersnoodramp, het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen trakteert ons op het verhaal over de spoorweg van Roosendaal naar Vlissingen. De ZB Bibliotheek van Zeeland ten slotte heeft de boekenbijdrage in een nieuw jasje gestoken.

Natuurlijk zijn we aangesloten bij het thema 'De strijd tegen het water'. Actueel vanwege de herdenking van de Watersnoodramp van 1953 en vanwege de stijgende zeespiegel. Maar deze strijd kent een zeer lange historie. Lees over de overstroming in de louwmaand van 1808 en de storm van 1911. En na het lezen valt er meer te ontdekken op de website van Zeeuwse Ankers, waar het thema een eigen erfgoedlijn heeft. Naast vele verhalen zijn daar ook beelden te vinden.

Met de vernieuwing van *Zeeuws Erfgoed* sluiten we aan op onze ambitie om erfgoed midden in de samenleving te laten beleven. En we luisteren naar de mening en waardering van onze lezers en toekomstige lezers die onlangs online zijn benaderd om hun opinie te geven over ons blad. We hebben een prachtige respons ontvangen in aantal en qua inhoud. Dank voor uw bereidheid mee te werken! Over de respons kunt u meer lezen via erfgoedzeeland.nl/onderzoek.

Na het lezen van *Zeeuws Erfgoed* zin om op pad te gaan? Bezoek het vijftigjarige museum De Meestooft in Sint-Annaland. En loop dan ook meteen even langs de nabijgelegen molen De Vier Winden. Aanraders!

→ De dijk bij Hansweert wordt in de komende tijd versterkt om te voldoen aan de eisen van de Waterwet uit 2017.

Twée historische stormrampen door de ogen van tijdgenoten

Anne Hobbel
adviseur erfgoed Erfgoed Zeeland

Als je het over de Watersnoodramp hebt, weet bijna iedereen wat je bedoelt. Vaak is zelfs simpelweg ‘de Ramp’ genoeg om aan te duiden dat het over de overstroming van 1953 gaat. Je zou bijna vergeten dat Zeeland ook vóór 1953 regelmatig werd getroffen door zware overstromingen met ernstige gevolgen. Een korte blik op twee van deze historische rampen aan de hand van bronnen uit die tijd.

De overstroming in de louwmaand van 1808
In de nacht van 14 op 15 januari 1808 werd Zeeland getroffen door een overstroming. Vooral Vlissingen, maar ook Veere, werd zwaar getroffen. In totaal vielen hier meer dan dertig doden. Uit een uitgebreid verslag van de ramp door tijdgenoot J.J. de Kanter blijkt dat het water voor velen totaal onverwacht kwam: “De Vloed kwam. Tot op den tijd, dat het hoog water zijn moest, of kort vóór het zelve, was er niets buitengewoons te zien: doch toen kwam het water als eensklaps in, en bereikte in weinige minuten die hoogte, waar op het hier nooit te voren gezien is. Te Vlissingen had het zelfde plaats: ook binnen die, zoo onmiddellijk aan den eersten aanloop der golven blootgestelde, Stad, steeg, ten tijde van het hoog water, de Vloed over de kaaijen, en bruischte met eene onweerstaanbare snelheid door alle de straten der binnen Stad, en wel op een tijdstip, dat men meende geen gevaar meer te vreezen te hebben.”

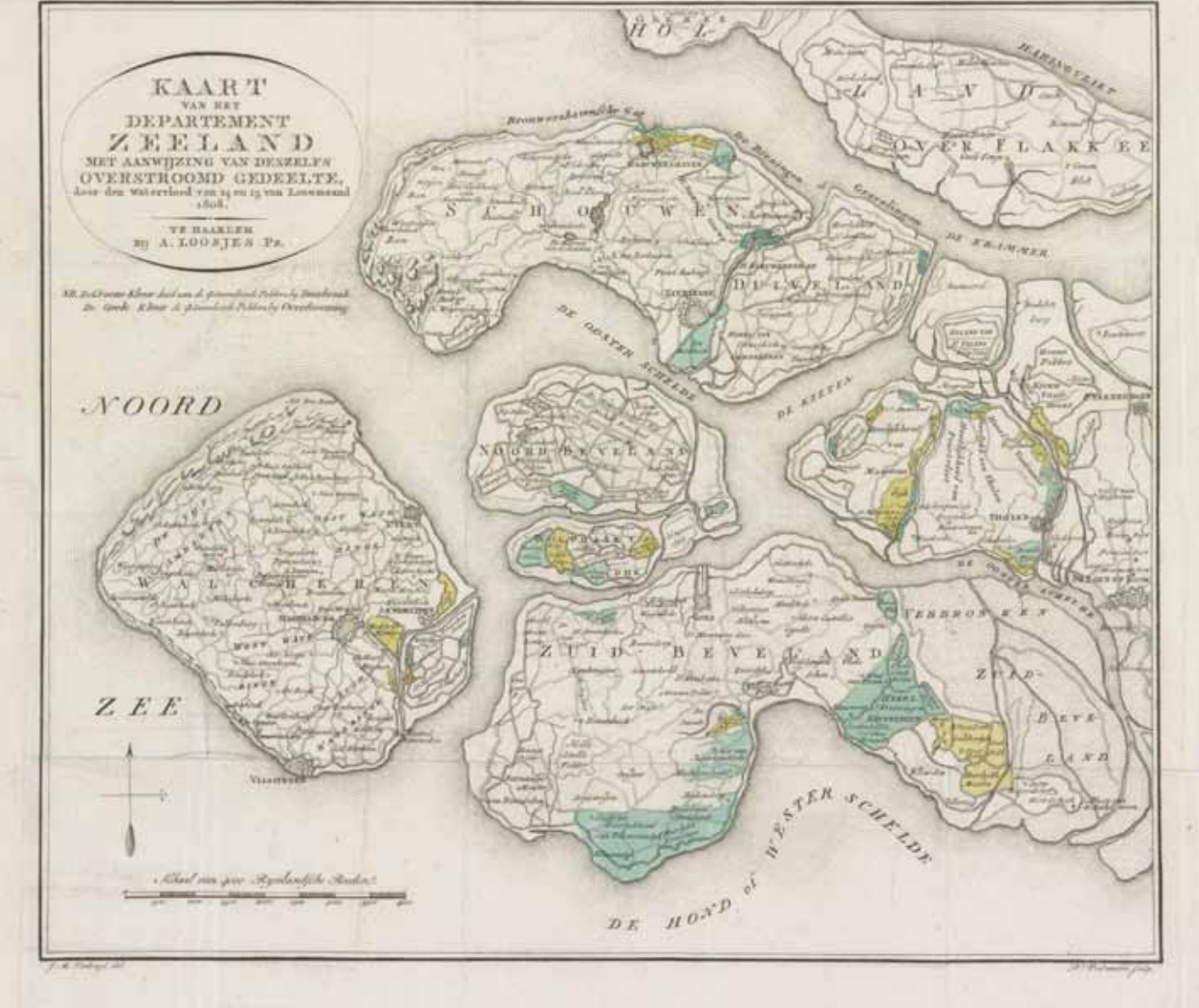
Ondanks dat veel Vlissingers werden verrast door het snel opkomende water, zijn er ook levens gered, meldt de *Middelburgsche Courant* op 19 januari 1808: “Buiten het instorten van Kaaijen, het verdrinken van Paarden, Koeijen,

↑ De overstroomde Palingstraat in Vlissingen op 15 januari 1808, Izaak Jansz. de Wit naar Johannes Hermanus Koekoek, 1808 | Rijksmuseum Amsterdam.

Schapen, en andere Onheilen meer [...] hebben ruim 28 Menschen by dit ongeval het leven verloren: en het getal dier ongelukkigen zou ongetwyfeld merkelyk grooter geweest zyn, zoo de liefderyke bystand der Vrymetselaren en eenige andere Menschen-vrienden, met gevaar van hun leven, een aantal hunner Natuurgenooten van den dood niet had gered.”

De storm van 1911: geen watersnood, wel een ramp
Op 30 september 1911 waren de inwoners van Bruinisse wél gewaarschuwd, zo blijkt uit een boekje dat J. Buijse nog in hetzelfde jaar samenstelde: “Op vele plaatsen werd de stormbal geheschen; allengs ging de wind over tot storm, weldra woedde een felle orkaan, en verkondde het luiden der klokken onzer zeedorpen, dat doodsgevaar was ingetreden.” Er vielen dan ook geen slachtoffers aan wal. Toch was dit een storm die ernstige gevolgen had voor het dorp, want de materiële schade was enorm. Als

↑ Kaart van Zeeland met de overstroomde gebieden, 1808, Daniël Veelwaard (I), naar J.M. VerkuyL, 1808-1810 | Rijksmuseum Amsterdam.

er in Bruinisse voor 1953 werd gesproken over ‘de ramp’, werd bedoeld op de storm van 1911. Ondanks dat de bewoners droge voeten hielden, waren de gevolgen voor het vissersdorp enorm: bijna de gehele mosselvloot was beschadigd of zelfs vergaan. “Wat een toestand moet dat echter geweest zijn voor die bevolking toen men die vloot zag wegvoeren en vernielen, de vloot, het bestaansmiddel der bevolking”, aldus de *Ter Neuzensche Courant* op 5 oktober 1911. Nou, dat was het inderdaad. Buijse beschrijft het als volgt: “Het kan zes uur geweest zijn, toen plotseling de dam het begaf. Als uit één mond klonk het gegil dat het gehuil van den orkaan overstemde, uit honderden kelen: de dam is gebroken! Nagenoeg al de bewoners ijlden naar de haven, waar zij bij de vallende duisternis een vreeselijk schouwspel machteloos moesten aan staren. Zij zagen, zelve moeilijk op de been blijvend, hunne schepen heen en weer geslingerd op de huizenhooge, kokende branding, tegen elkaar rammelen, beuken en kraken.” Een ramp voor het dorp: “Want voor Bruinisse geldt: gaat het de Kaai goed, dan gaat het allen goed. Alle visschers – en die omvatten 270 gezinnen – leven van de mosselenvangst.”

Bronnen
Buijse, J., *De stormramp van 30 Sept. op 1 Oct. 1911 inzonderheid te Bruinisse*, Goes 1911. Citaten achtereenvolgens blz. 6, 22, 28.
Kanter, J.J. de, *Natuur- en geschiedkundige beschrijving van den watervloed, tusschen den 14 en 15 januarij 1808*, Middelburg 1808. Citaat blz. 34.
ZB, *Krantenbank Zeeland: Middelburgsche Courant*, 19 januari 1808, *Ter Neuzensche Courant*, 5 oktober 1911.

↑ Gestrande vissersschepen bij Bruinisse na de stormvloed van 1911 | ZB Beeldbank Zeeland, nr. PB002360.

Grensverhalen | 12

Stralend 'erfgoed' aan de grens

De huidige klimaat- en energiecrisis heeft de aandacht gevestigd op de rol van kernenergie in onze energievoorziening. Vorig jaar heeft het kabinet besloten in Borssele nog twee kerncentrales bij te bouwen. De kerncentrales van zowel Borssele als Doel (België) liggen niet zonder reden op die plek en vormen een lichtend voorbeeld van onvermoed en toekomstig erfgoed.

Bij de keuze voor deze locatie speelde vooral de ligging nabij water een rol (koeling van de centrale), maar op de achtergrond ook de ligging nabij de grens. In de geografie bestaat het begrip 'NIMBY-effect', waarbij NIMBY staat voor 'Not-In-My-Backyard', ofwel 'niet-in-mijn-achtertuin'. Hierbij gaat het om de vestiging van voorzieningen die niemand in zijn of haar directe nabijheid wenst, zoals snelwegen, crematoria, moderne windmolens of kerncentrales. Bij dit laatste voorbeeld speelt het radioactieve afval een rol, maar ook de potentiële risico's voor de bevolking in geval van ongelukken of andere calamiteiten waarbij radioactief materiaal zou kunnen vrijkomen.

Weinig inwoners

In eerste instantie is de kerncentrale van Borssele gebouwd om energie-intensieve industrieën van goedkope energie te voorzien. Zo wilde het Franse bedrijf Pechiney in Nederland een aluminiumsmelterij vestigen. Op dat

David Koren

senior beleidsmedewerker cultureel erfgoed Provincie Zuid-Holland

→ De Borssele kerncentrale in het havengebied van Vlissingen-Oost, op minder dan een kilometer afstand van het historische dorp Borssele | foto David Koren.

↑ Het felgekleurde gebouw van de COVRA | foto David Koren.

moment waren er plannen voor een diepzeehaven in het Sloegebied. De rijksoverheid stimuleerde de decentralisatie van zeehavengebieden. Daarbij ging het ook om de vestiging van bedrijven bij die havens; de werkgelegenheid in de landbouwsector liep immers sterk terug. Daarom bestelde de Provinciale Zeeuwse Elektriciteitsmaatschappij (PZEM) in 1969 een kerncentrale. De kerncentrale in Borssele werd in 1973 in gebruik genomen.

Door de relatieve onbekendheid met kernenergie was de tegenstand in de beginjaren beperkt. De onteigening van gronden riep veel emoties op, maar de toentertijd relatief hoge bedragen die werden aangeboden compenseerden veel, zeker bij de agrariërs die toch al nauwelijks meer rond konden komen. Daarbij was de voorlichting beperkt: op een voorlichtingsavond – toen de bouw al in volle gang was – werd de kerncentrale gepresenteerd als “een soort experiment, een soort wereldwonder om trots op te zijn”. Tegelijkertijd was het – zeker achteraf gezien – gunstig dat de centrale werd aangelegd aan de rand van een (toen) nog leeg havengebied in een provincie waar maar relatief weinig mensen woonden. Later, toen de gevaren van kernenergie meer bekendheid kregen, werd het in veel landen gebruikelijk om dergelijke voorzieningen in stille grensstreken te vestigen in plaats van dicht bij een grote stad. Bijkomend voordeel lijkt dat bij een nucleaire

fall out de bevolking in het eigen land relatief gespaard zou kunnen worden. Onze buurlanden hebben ook kerncentrales nabij onze grenzen gebouwd, zoals die van Emsland (Duitsland, nabij Emmen), Tihange (België, nabij Zuid-Limburg) en uiteraard Doel (België, een kilometer van de grens met Zeeland).

Opslag van kernafval

Het in 1983 ingestelde verbod op het lozen van kernafval in zee maakte het noodzakelijk om tot een duurzame opslag van kernafval op land te komen. Van de twaalf onderzochte locaties bleek alleen in de gemeente Borsele de bestuurlijke bereidheid om een dergelijke 'NIMBY-voorziening' te accepteren. Volgens de toenmalige CDA-burgemeester Van den Heuvel was het logisch dat wie zelf kernafval produceert, dit ook zelf opslaat. Daarom werd op het industrieterrein van Vlissingen-Oost de Centrale Organisatie voor Radioactief Afval (COVRA) gerealiseerd, de enige organisatie in Nederland die radioactief afval mag innemen. Behalve afval van de nabijgelegen kerncentrale neemt COVRA ook afval in van ziekenhuizen en onderzoekslaboratoria. Een deel van het (licht)actieve afval blijft daar tot het niet meer gevaarlijk is en hoogradioactief afval blijft er totdat er een eindopbergplaats voor is

ingericht. COVRA werd kort voor het genoemde verbod, in december 1982, opgericht en verwacht gedurende ongeveer honderd jaar het Nederlandse radioactieve afval te kunnen bergen. Het gebouw waar de radioactieve pakketjes diep onder de grond worden bewaard, is feloranje geschilderd. In het kader van een kunstproject van William Verstraeten wordt het gebouw elke twintig jaar in een minder felle kleur geschilderd, om te laten zien dat de radioactiviteit van het aldaar bewaarde materiaal langzaam afneemt.

Spookdorp

Het Belgische Doel is een Oost-Vlaams polderdorp ten noorden van Antwerpen, op luttele kilometers van de Nederlandse grens. De 170 meter hoge koeltorens van de hier liggende kerncentrale zijn al van verre in het Zeeuws-Vlaamse land te zien. Het dorp is inmiddels verworpen tot een spookdorp,

verlaten vanwege de voorgenomen uitbreiding van de Antwerpse haven. Doel was voorbestemd om plaats te maken voor nieuwe havendokken en industriegronden. Het werd het begin van een lange lijdensweg voor het dorp en haar inwoners, vol met onteigeningen en eindeloze gerechtelijke procedures. In 1977 telde het dorp nog 1.300 inwoners. Eén kilometer ten noorden van het dorp werd wel de kerncentrale van Doel gebouwd. Het gaat hierbij feitelijk om vier kerncentrales, want na de opening van Doel-1 (ingebruikname in 1974), volgden Doel-2 (1975), Doel-3 (1982) en Doel-4 (1985). Buiten Doel heeft België nog drie kerncentrales in het Waalse Tihange. De kerncentrale is meerdere malen in het nieuws gekomen wegens scheurtjes in het beton. Maar vanwege alle ontwikkelingen op het gebied van energie en klimaat zijn plannen tot sluiting van Doel voorlopig in de ijskast gezet. Voor het

↑ Op de dijk de zeventiende-eeuwse windmolen, een 'oude vorm' van energieopwekking, met op de achtergrond de kerncentrale met de 170 meter hoge koeltoren | foto David Koren.

dorp lijkt er weer enig perspectief te komen, want inmiddels mag er weer gewoond worden, hoewel nagenoeg alle huizen – op een enkele na – zijn dichtgetimmerd.

Erfgoed van de toekomst

Kernenergie zal in deze grensregio niet zomaar verdwijnen, integendeel. Het kabinet heeft de ogen opnieuw gericht op Borssele, in het kader van een versnelde overstap op meer duurzame energiebronnen. Vanuit een iets breder toekomstperspectief is het de vraag of het raadzaam is dat Zeeland de nucleaire oplossing van Nederland wordt. Te veel NIMBY-voorzieningen verhouden zich niet met het imago van de groenblauwe delta, die in trek is bij toeristen.

Cultuurhistorische grensrelicten maken het landschap aantrekkelijk, maar ten aanzien van nucleaire voorzieningen met bijbehorende risico's is dat nog maar zeer de vraag. En fijn of niet, de langdurige noodzakelijke opslag van kernafval maakt dit per definitie tot erfgoed van de toekomst. Erfgoed voor de toekomstige generaties tegen wil en dank, en vaak te vinden in grensregio's.

↑ Sommige huizen zijn fraai beschilderd of uitgerust met graffiti. In die zin heeft Doel er heel wat nieuw erfgoed bij gekregen. Alle deuren en vensters van de huizen zijn afgedekt met metalen roosters om plundering en brandstichting te voorkomen | foto David Koren.

→ Nog een enkel huis in het dorp is bewoond, waarbij de bewoners dat duidelijk aangeven om 'ongelukken' te voorkomen | foto David Koren.

Vijftig jaar *De Meestooft*

Van beulszwaard tot escaperoom

“Voor ieder wat wils.” Een van de vele reacties in het gastenboek van De Meestooft in Sint-Annaland, die treffend aangeeft wat het streekmuseum voor Tholen en Sint Philipsland te bieden heeft. Het vat het kort en krachtig samen.

Zo is het in 1973 begonnen en dat is nu nog steeds de kracht van het museum. Ieder vindt er wat van zijn of haar gading, jong en oud, streekbewoner en toerist. Het verhaal van een halve eeuw De Meestooft is er een van groei. Groei van de collecties, groei van gebouwen en – tot de pandemie – groei van het aantal bezoekers. Afwisseling is al die jaren het sleutelwoord gebleven, maar geleidelijk aan zijn er speerpunten in de collectie ontstaan.

Schouders eronder

Het museum is gevestigd in het voormalige gemeentehuis, dat in 1971 vrijkwam. In dat jaar gingen de zeven zelfstandige gemeenten op het eiland op in één grote gemeente, de gemeente Tholen. Een werkgroep van twaalf personen uit alle woonkernen zette de schouders eronder, richtte een vereniging op en vond gehoor bij de gemeente. Op 4 april 1973 was de vereniging een feit en binnen vijf weken telde ze 124 leden. Mensen van het eerste uur waren M.J. Renes van Geer uit Tholen en ir. M.A. Geuze

Arie de Viet
Museum De Meestooft

uit Poortvliet. De basis voor de collectie vormde de (archeologische) verzameling van gemeente-opzichter Piet Jasperse uit Sint-Maartensdijk, aangevuld met schenkingen over meekrapteelt, schoolmateriaal, speelgoed, streekdracht en sieraden, landbouwwerktuigen en keramiek van Chris Lanooy.

Op 8 november 1973 opende mr. J. van Aartsen, de toenmalige commissaris van de Koningin in Zeeland, het museum. De eerste, bescheiden expositie ging over 'Napoleon tot heden', maar de bezoekers konden er ook het beulszwaard uit Tholen zien. De naam van het museum verwijst naar de meer dan twintig meestoven (grote schuren) die de streek kende en waarin de wortels van de meekrap (*rubia tinctorum*) tot poeder werden verpulverd om rode kleurstof te maken.

Met zijn tijd mee

De lijst van 'exposities is lang. Van briefkaarten tot bodemvondsten, van paardenmessen tot religieus erfgoed, van kanten mutsen tot oud

speelgoed, van gebruiken rond het huwelijk tot keramiek van Leen Quist en Hans Westerweel. Het museum breidde steeds uit. Onder meer met een ambachtenschuur (met een smederij), een wagenhuis en in 2003

de Noorse woning. In 2020 vond een ingrijpende verbouwing plaats. Er kwam een atrium om grote groepen te kunnen ontvangen. In de topjaren – voor de pandemie – bezochten zesduizend mensen het museum. Vaak in combinatie met een bezoek aan de veiling voor streekproducten, even buiten het dorp. Het museum gaat met zijn tijd mee, met steun van de gemeente en de vrijwilligers die het museum draaiende houden en de bezoekers verwelkomen. Er is nu zelfs een escaperoom in de kelder. Het museum laat ook (moderne) kunst zien van Tholenaren en oud-streekgenoten. De Meestooft: *'Ier bluuf je kieke.'*

JUBILEUMJAAR

Op 1 april aanstaande opent gedeputeerde Anita Pijpelink het jubileumjaar van museum De Meestooft. Het hele seizoen kun je in het museum terecht voor bijzondere exposities en activiteiten. Zo is er een jubileumexpositie te zien met veertig merklappen, geborduurd door veertig Tholenaren, en hebben vrijwilligers van het museum voorwerpen uit de collectie gekozen die hen om een speciale reden aanspreken.

Er staat nog meer op het programma:

- Boeren- en boerinnendag voor kinderen uit groep zes begin juni.
- Zomerconcert van muziekvereniging Accelerando uit Sint-Annaland op donderdag 13 juli.
- Presentatie van verenigingen uit elke woonkern in de Week van de Streek eind september.
- Taxatiedag van het Zeeuws Veilinghuis in oktober.

Kijk voor alle informatie op de website van het museum: www.demeestooft.nl

De Meestooft, Bierensstraat 6, Sint-Annaland, tel. 0166-652901 of 06-22826192.

De Ramp van '53 en de gevolgen in archieven

Carolien van de Kreeke
medewerker communicatie
Zeeuws Archief

Over de Watersnoodramp van 1953 en de periode erna is veel schriftelijk vastgelegd, door onder andere overheden, hulporganisaties en particulieren. Het Zeeuws Archief beheert talloze archieven waarin veel over de ramp is te vinden. Niet alleen geschreven materiaal, zoals notulen, verslagen en brieven, maar ook foto's, kaarten en films.

→ Italiaanse brandweerlieden helpen bij herstelwerkzaamheden na de Watersnoodramp in Zevenbergen, februari 1953 | foto Frits Gerritsen, Zeeuws Archief, Archief Rijkswaterstaat Deltadienst afdeling Voorlichting, inv.nr. 700.

In de nacht van 31 januari op 1 februari 1953 braken in het zuidwesten van Nederland dijken door als gevolg van een zware storm en springtij. Grote delen van Zeeland overstroomden en er vielen vele slachtoffers. De ramp had een grote impact op het dagelijks leven in het getroffen gebied. Veel mensen lieten het leven, huizen

en huisraad gingen verloren, de veestapel werd gedecimeerd. Toch moest het leven hervat worden. Je kunt je voorstellen dat deze ramp een grote invloed had op het reilen en zeilen van talloze mensen en organisaties. In gemeentearchieven, zoals het archief van de gemeenten Ouwerkerk, Bruinisse of Oosterland,

is dan ook veel geschreven over de periode van en na de Watersnoodramp.

Hulp uit buitenland

Het nieuws van de Watersnoodramp raakte niet alleen de inwoners van Nederland, ook over de grens was men diep geschokt. Er werden veel

hulpacties op touw gezet, ook in het buitenland. Dat illustreert een foto van Italiaanse brandweerlieden uit het archief van de Deltadienst.

Het Italiaanse Rode Kruis stuurde niet alleen dekens, kleding en fruit, maar ook een groep van ruim honderdvijftig brandweerlieden. Uit Rome vertrok een trein met zeventien wagons, volgeladen met transportmiddelen zoals dukws (amfibische voertuigen), vrachtwagens, boten en radiowagens. Ook de groep brandweerlieden reisde mee. Onder hen bevonden zich vier specialisten in het uitvoeren van werkzaamheden onder water. Na aankomst op 8 februari 1953 gingen de mannen werken aan het herstel van de grote dijk aan de Brabantse zijde langs het Hollands Diep. Die dijk dreigde te bezwijken.

Naast de Italianen waren in de getroffen gebieden ook brandweerlieden uit het Duitse Saarbrücken en soldaten uit het Amerikaanse en het Franse leger actief, evenals leden van het Deense Rode Kruis. Na ruim een maand noeste arbeid keerden de hulpverleners terug naar huis.

Persoonlijk verslag

Ook persoonlijke verhalen worden in het Zeeuws Archief bewaard. Bijvoorbeeld het ooggetuigenverslag van voormalig schoolmeester Willem

↑ Aan de rechterzijde van de straat ligt het huis van Willem Bakker, in de Korte Nobelstraat te Zierikzee. Op de achtergrond stellingmolen De Hoop | Zeeuws Archief, Beeldbank Schouwen-Duiveland, nr. DIA-1562.

↓ Hoofdpootstraat in Zierikzee, 1953 | Zeeuws Archief, Beeldbank Schouwen-Duiveland, nr. SW-0513.

Bakker uit Zierikzee. Ten tijde van de ramp was hij alleen thuis, in zijn huis aan de Korte Nobelstraat. Zijn zieke vrouw werd elders verpleegd. Van hetgeen hij op 1 februari zag, hoorde en beleefde, typte hij meteen de volgende dag een verslag voor zijn dochter Anna, die in Hilversum woonde. Hij deed dat op de eerste verdieping van zijn huis, tussen huisraad en etenswaren die hij even daarvoor in veiligheid had gebracht.

In korte zinnen vertelt de 66-jarige zijn dochter nauwkeurig over zijn ervaringen in het eerste etmaal van de watersnoodramp. Het begint op 1 februari 's morgens vroeg, als na een onstuimige nacht om half drie de sirenes wel een kwartier lang loeien. Zijn eerste gedachte is dat er weleens een dijk zou kunnen zijn doorgebroken. Hij gaat de straat op en ziet het water aan komen zetten. Straten komen blank te staan. In zijn huis komt het water tot de kamerdeur. Terwijl hij zijn klerkast leegmaakt, hoort hij de storm gieren en het water naar binnen sijpelen.

Gedurende de dag gebruikt hij regelmatig het raam op zolder als uitkijkpost om te zien wat er buiten gebeurt. Hij spreekt een aantal

DELTA ARCHIEVEN

De Delta Archieven uit het Zeeuws Archief zijn in 2022 opgenomen in het Nederlandse *Memory of the World Register* van Unesco, een nationale erfgoedlijst voor documentaire werken. De Delta Archieven documenteren de Nederlandse strijd tegen het water na de watersnoodramp van 1953. Ze bevatten de archieven van de Deltadienst (1956-1986) van Rijkswaterstaat, die belast was met de uitvoering van de Deltawerken, het archief van de Dienst Dijkherstel Zeeland (1953-1956) en het Archief Dienst Droogmaking Walcheren (1944-1953).

Lees meer over de watersnoodramp op www.zeeuwsarchief.nl/strijd-gegen-het-water.nl

mensen en krijgt nare gebeurtenissen te horen, zoals verhalen over verdrongen mensen en vee. Vanaf acht uur in de ochtend is er geen gas en geen stroom meer. Om negen uur doet hij een rondje door de stad en ziet straten deels onder water staan, ingestorte huizen en gesneuvelden ruiten. In de middag bezoekt hij zijn moeder, "ze maakt niet de indruk van overstuur te zijn". De volgende ochtend, 2 februari, kan hij pas tegen elf uur naar beneden, nadat iemand hem geholpen heeft om de

geblokkeerde deur vrij te maken. Aan het behang ziet hij dat het water minstens 60 centimeter hoog heeft gestaan. Hij begint met het opruimen van het huis. Overal staat water in en hij probeert zoveel mogelijk naar boven te sjouwen. "En nu zit ik hier te schrijven op Wims kamertje, is huiskamer, kantoor, boekenmagazijn, thee en warme kruiken, keuken. Ik hoor gelukkig geen wind, geen watergeklots. Waar de zeedijken zijn doorgebroken weet ik niet, – hebben jullie via radio wellicht meer van gehoord dan wij. Alle telegraaf- en telefoonverbindingen zijn verbroken. Vliegtuigen komen laag over en laten rubberboten vallen, te bezorgen op het politiebureau. In Brouwershaven zouden nog mensen op de daken zitten. Zo'n ramp heeft Zierikzee nog nooit meegemaakt."

Dochter Anna in Hilversum bewaarde het verslag van haar vader, samen met foto's, brieven en telegrammen. De verzameling van Anna Borst-Bakker maakt nu deel uit van het archief Rijkswaterstaat Deltadienst afdeling Voorlichting.

← Wachtmeester C.J. Papeveld en collega tonen kleding ter identificering van een slachtoffer, Nieuwerkerk 1953 | Zeeuws Archief, Beeldbank Schouwen-Duiveland, nr. X-5153.

DRIEVEUREN

Klaas van Berkel, Albert Clement en Arjan van Dixhoorn (red.), *Knowledge and culture in the early Dutch Republic. Isaac Beeckman in context* (Amsterdam: Amsterdam University, 2022) 486 pag.; ill., foto's, krt., tek.; ISBN 978-94-6372253-7.

Beeckman werd in 1588 te Middelburg geboren in een milieu waar wetenschapsontwikkeling kon gedijen. Descartes bouwde in zijn *Discours de la methode* (een van de eerste publicaties die als grondslag voor de huidige academische werkwijze kan worden gezien) voort op wat Beeckman onderwees. In dit boek met bijdragen van talloze specialisten wordt de ruimere sociale, academische en culturele context van leven en werk van Beeckman onderzocht, die zowel ambachtsman, kunstenaar als wetenschapper was, ofschoon hij in 1818 te Caen in de theologie promoveerde op *De febre tertiana intermittente* (de 'derdendaagse Koorts'). Beeckman legde de basis voor de mechanische filosofie en natuurwetenschap die ten grondslag lagen aan onze huidige wetenschapsbeoefening. Na een inleiding volgt een eerste deel van drie hoofdstukken over de plaatsing van Beeckman in zijn tijd. Het tweede deel bevat zes hoofdstukken over de uitleg van theorieën van Beeckman met betrekking tot water, astronomie, natuurkunde, scheikunde, bewegingsleer en plantkunde. Het derde deel handelt over de invloed van Beeckmans omgeving op zijn handelen en ideeën en omvat vijf hoofdstukken. De bundel bevat een katern met fotopagina's, vijftien bijlagen over natuurkundige begrippen, een toelichting op de tekeningen van Beeckman in diens journaal, enkele concluderende opmerkingen en een register.

Deze wetenschappelijke studie in het Engels is wat minder toegankelijk voor een breed publiek en enige kennis van de mechanica en natuurwetenschappen is een pre. Tegelijk verklaart deze bundel duidelijker dan in tot nu toe verschenen biografieën de rol van Beeckman in Middelburg en vooral de invloed van zijn omgeving op zijn ontwikkeling en leven. Beeckman verdient heel veel meer waardering voor zijn pionierswerk dan hem tot op heden ten deel viel. Dit boek verklaart waarom.

Rinus Antonisse, Rinus Breure, Peter de Jonge, et al., *Noord-Beveland* (Rotterdam: Kick Uitgevers, 2022) 703 pag.; ill., foto's, krt., tek., grav., tab., ISBN 978-94-91555558.

Monumentaal boek van het van deze uitgever bekende stoeptegelformaat (en gewicht!) over Noord-Beveland. Dit is het tweede boek van uitgever Verkamman in een reeks over de Zeeuwse eilanden en regio's, nadat eerst Tholen aan bod was. In het boek is een tweedeling gemaakt in de periode voor 1532 en de periode daarna, toen het eiland opnieuw op de zee herwonnen werd, of liever gezegd, weer boven kwam drijven. Het eerste deel, dat handelt over de periode van de prehistorie tot de middeleeuwen, werd geschreven door Arie van Steensel, verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen. Behalve historicus Gerard van der Wal werd de rest van de inhoud vooral door (oud-)journalisten geschreven: Rinus Antonisse, Eugène de Kok, Peter de Jonge, Paul de Schipper, Kees Slager en Matty Verkamman. Eilandkenner Rinus Breure overleed voor het boek uitkwam.

De bewoners van Noord-Beveland, de 'Peelanders', hebben lang een zwaar bestaan gehad. Landarbeiders werd lang onrecht aangedaan door de boeren en de feodale bestuurscultuur. Aan dit nepotisme kwam pas een eind toen met de Deltawerken het eiland via een verbeterde infrastructuur ontsloten werd.

In heel veel korte hoofdstukjes wordt ingegaan op terugkerende zaken als verdrongen land, de geologie van het eiland, geschiedenis, flora en fauna, toerisme, sport, markante Noord-Bevelanders (zoals: Johannis de Rijke, Anja Kopmels, Nel Karelse, Jan Huiszoon (Jantje de Prentenknipper) en de Noord-Bevelandse wortels van Desi Bouterse), waterstaatkunde, verenigingsleven en de diverse dorpen. Daarnaast worden bijzondere gebeurtenissen zoals de Eerste en Tweede Wereldoorlog en de Watersnoodramp behandeld. Met namenregister, dankwoord, geraadpleegde bronnen en fotoverantwoording.

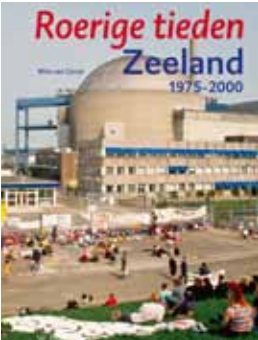
Johan Francke
ZB Bibliotheek van Zeeland

Wim van Gorsel (tekst en beeldsel.), medewerkers afd. Kennisdiensten & Collecties ZB (eindred., red., beeldred., beeldsel.), *Roerige tijden. Zeeland 1975-2000* (Zwolle: WBOOKS, 2022) 144 pag.; ill., foto's; ISBN 978-94-6258-520-1.

Fotoboek over jaren van recessie en economische groei in de jaren tachtig en negentig. In samenwerking met ZB Beeldbank Zeeland en WBOOKS werd een honderdvijftigtal foto's geselecteerd die een tijdbeeld geven van de periode 1975-2000 in de provincie Zeeland, zoals een foto van twee Arnemuidse vissers die, met weemoed naar de oude tijd, vanaf een talud over de net nieuw aangelegde A58 (met amper auto's) kijken of twee politieagenten die een Duitse wildkampeerder bekeuren.

Onderwerpen die (in tien hoofdstukken) aan bod komen zijn: de Deltawerken en vervoer; landbouw en visserij; industrie en nijverheid; dienstverlening; toerisme; techniek, communicatie en energie; vrije tijd; sport; kunst en cultuur en jongeren. Elk hoofdstuk is voorzien van een inleiding op het onderwerp. De tien tot vijftien foto's per hoofdstuk zijn voorzien van uitgebreide bijschriften.

In de wederopbouwperiode verschoof het accent in de Zeeuwse economie van landbouw en visserij naar industrie. Deze sectoren zouden in de jaren zeventig spoedig voorbij worden gesneld door dienstverlening in met name het toerisme. Recessie en productie uit lagelonenlanden zorgden voor grote werkloosheid. De maakbaarheid van de samenleving bleek eindig en massale protesten en stakingen waren het gevolg. Zorg voor het milieu en een kernramp leidden tot enorme protesten bij de kerncentrale Borssele. Na de val van het IJzeren Gordijn verdween de angst voor de atoombom grotendeels. Een nieuwe stroom Duitse toeristen kwam richting Zeeland en toen de economie weer aantrok, leidde dit tot een ongekende welvaart, waaraan technische ontwikkelingen in vooral de communicatie enorm bijdroegen.

TROTS OP MIJN MONUMENT

Passie voor het ambacht

Anne Neels

stagiair communicatie Erfgoed Zeeland

Midden in het Thoolse dorp Sint-Annaland staat molen De Vier Winden. Davie en Christine van der Zande kochten in 2021 een woning in het dorp. De molen staat precies in hun voortuin. De enige voorwaarde bij de koop was dat de nieuwe bewoners de molen moesten onderhouden.

Bijzonder verhaal

Davie van der Zande is geboren en getogen op het eiland Tholen. Samen met zijn vrouw Christine heeft hij twee jaar geleden een huis gekocht in Sint-Annaland. Davie vertelt dat ze op zoek gingen naar een woning waar het echtpaar samen met de moeder van Davie in kon wonen. Toevallig kwam dit huis op de markt, met als bijzondere toevoeging de korenmolen in de voortuin. De eis was wel dat de toekomstige eigenaren de molen zouden onderhouden.

"Ik ben me gaan verdiepen in wat het inhoudt om een molen te onderhouden en of het wat voor ons zou zijn om eigenaren te worden van een monument. Ik ben me gaan verdiepen in het molenaarschap en gelukkig sprak het mij gelijk aan! Daarna zijn we het huis zelf pas gaan bezichtigen", vertelt Davie.

Davie is altijd werkzaam geweest in de techniek en daarom vindt hij molens ook zo fascinerend. "Het ambacht trekt en het voelt goed om ermee bezig te zijn. Ik kan moeilijk mijn vinger leggen op wat ik er nou precies zo leuk aan vind, het is een gevoel. Ook het gezelschap van het Gilde van

Molenaars is erg hecht en gedreven. Het feit dat de molen in onze voortuin staat, zorgt er natuurlijk voor dat ik er altijd meteen naar toe kan. Maar als er bijvoorbeeld reistijd bij zou komen, zou ik dat er ook zeker voor over hebben." Het huis waar het echtpaar in woont, is niet de oorspronkelijke molenaarswoning. Deze stond verderop. Het huis van Davie en Christine is er pas later bijgebouwd door de toenmalige eigenaar.

Leuk en uniek

De molen is van oorsprong een korenmolen en werd gebouwd in 1847. Hij heeft een traditionele stenen romp met een houten stelling eromheen. Het monument staat midden in het dorp Sint-Annaland en is om deze reden ook iets hoger, zodat de wieken zo veel mogelijk wind vangen. "Deze molen heeft iets wat de meeste molens niet hebben. Normaal gesproken worden bij korenmolens

de steenkoppels vanuit de bovenkant aangedreven. Deze molen heeft juist een aandrijving vanuit de onderzijde." Lachend vervolgt Davie: "Dit betekent niet dat de wieken aan de onderkant zitten, want de aandrijving is natuurlijk inwendig. Dit maakt de molen bijzonder en daarom vind ik deze molen zo leuk en uniek!" Molen De Vier Winden werd vroeger gebruikt om koren mee te malen. Toen dit niet meer rendabel was, is er een silo in de molen gebouwd en werd er met behulp van een dieselmotor (later zelfs elektrisch) gemalen. Waar de silo heeft gezeten is tot op de dag van vandaag nog terug te zien. Op een later tijdstip, in de jaren zeventig, is de molen weer gerestaureerd tot windmolen, waarbij de silo er weer uit is gehaald.

Op dit moment zijn alle onderdelen van de molen nog intact, dus hij zou nog gebruikt kunnen worden om koren te malen.

Molenaarschap

Molenaar word je niet zomaar. Voordat je de wieken van een molen mag laten draaien, volg je een opleiding, waarna je jezelf molenaar mag noemen. De opleiding 'vrijwillig molenaar' duurt minimaal anderhalf jaar en bestaat voornamelijk uit praktijklessen, waarin je leert veilig met een molen te werken. Ook zijn er theorieavonden, waar alles over verschillende soorten molens de revue passeert. Davie is op dit moment nog geen molenaar en hoopt de opleiding dit jaar net voor of net na de zomer af te ronden.

Tijdens de opleiding tot molenaar loop je veel mee met ervaren molenaars. "Ik moet 150 uur meelopen onder begeleiding van een ervaren molenaar", aldus Davie. "Hierdoor doe ik veel ervaring op. Deze 150 uur zijn verdeeld over de vier seizoenen, omdat ieder seizoen andere weertypen met zich meebrengt. Vervolgens wordt er een regionaal en landelijk examen afgelegd. Dat doe je op een molen. Dat kan door heel Nederland zijn. Ik weet pas zes weken van tevoren op welke molen ik mijn examen moet afleggen." Wanneer Davie slaagt mag hij zich 'vrijwillig molenaar' noemen.

Onderhoud

Omdat Davie en Christine eigenaar zijn van een monument hebben ze ook een zorgplicht. De molen heeft veel achterstallig onderhoud. "Toen we de molen kochten, hebben we de Monumentenwacht een nulmeting laten uitvoeren. Hieruit bleek dat er ontzettend veel aan de molen moest gebeuren", vertelt Davie. "We krijgen een deel subsidie, maar met dit bedrag kunnen we het achterstallig onderhoud van de molen nooit wegwerken. We moeten een enorm deel zelf financieren om de molen in zijn originele staat terug te krijgen." Op dit moment zijn Davie en Christine bezig met het opzetten van crowdfunding om geld in te zamelen voor het opknappen van de molen.

Publiek

Het uiteindelijke doel is de molen toegankelijk te maken voor publiek. Af en toe gebeurt dat nu ook al. De molen was op Open Monumentendag open, net als bij de intocht van Sinterklaas. Het echtpaar krijgt vanuit het dorp veel belangstelling. Naast de molen bevindt zich zorgcentrum De Schutse. "De bewoners zitten op de eerste rang en zien alles wat er in en rondom de molen gebeurt. Dat zorgt voor veel betrokkenheid", vertelt Davie. "De molen staat natuurlijk midden in het dorp, onze dochter Emily staat dan ook bekend als 'Emily van de molen'", vertelt Christine lachend. "Wij weten niet waar iedereen woont, maar iedereen weet wel waar wij wonen!"

Davie en Christine willen ernaar toewerken dat de molen op een vaste dag open is en draait voor publiek, bijvoorbeeld op zaterdagochtend. "We merken dat het veel aandacht trekt wanneer de wieken van de molen draaien en dat toeristen er sneller op afkomen", zegt Christine. Maar er moet dus nog een hoop gebeuren voordat het zover is!

↑ [Molen De Vier Winden met molenschuren, toen Bierensstraat 50 nu F.M. Boogaardweg 4, tussen 1955 en 1970 | Gemeentearchief Tholen, nr. PL_008_0290.](#)

→ [Molen De Vier Winden staat in de voortuin van het woonhuis in Sint-Annaland | portret- en detailfoto Mieke Wijnen Fotografie.](#)

Op zoek naar sporen uit de steentijd

Hans Jongepier
adviseur archeologie Erfgoed Zeeland

Het dorp Sint Kruis in het westen van Zeeuws-Vlaanderen is door vondsten van vuurstenen voorwerpen uit de steentijd een belangrijke plaats voor de archeologie in Zeeland. Vorig jaar werd hier nieuw onderzoek gedaan. Vrijwilligers participeerden daarin en droegen zo bij aan het vergroten van onze kennis over de prehistorie in Zeeland.

Eerder onderzoek

Het onderzoeksgebied bevindt zich op twee percelen akkerland langs de Molenweg, ten noordoosten van Sint Kruis. In de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw werden hier vuurstenen voorwerpen uit de steentijd gevonden. Een particulier voerde veldverkenningen uit en raapte bijna 14 kilo aan vuurstenen voorwerpjes op. Daaronder waren een groot aantal vuurstenen werktuigen, die zich aan de oppervlakte van de akkers en in de bovenzijde van de bouwvoor bevonden.

Om de precieze plek en omvang van de vindplaats vast te stellen, voerde de toenmalige SCEZ op 6 maart 2013 een veldcontrole uit. Er zijn toen nog eens 68 vuurstenen voorwerpen gevonden, die waarschijnlijk tot meerdere kleine concentraties hebben behoord. Uit de resultaten bleek namelijk dat de vondsten niet geclusterd lagen, maar verspreid over een oppervlak van circa 200 x 10 meter.

Hernieuwd onderzoek

Naar aanleiding van die waarnemingen was de volgende stap om de aard, omvang en begrenzing van de vindplaats nader te bepalen. De aard van de vindplaats is van groot belang voor de kennis over de prehistorie van Zeeland, want zeker op het gebied van de steentijd zijn er nogal wat kennislacunes.

Het vervolgonderzoek diende in eerste instantie te bestaan uit veldkarteringen. Daarbij zijn vondsten van de oppervlakte verzameld en met gps ingemeten, zodat een goed overzicht van de vondstspreading van de vuurstenen artefacten kon worden verkregen. In totaal hebben 26 vrijwilligers met groot enthousiasme een aandeel geleverd. Ze liepen een strook af van zo'n 400 meter lang en 2 tot 3 meter breed.

Belangrijk bij een veldkartering is de vondstzichtbaarheid. Tijdens het onderzoek was deze matig tot goed, al waren de omstandigheden eind augustus door de extreme droogte niet heel erg gunstig om artefacten te vinden.

Vondsten, determinatie en interpretatie

Ondanks dat zijn we toch trots op het bereikte resultaat, want er zijn 118 stuks vuursteen en 2 fragmenten natuursteen (Wommersomkwartsiet) verzameld. Het zijn kernen, klingen, schrabbers, stekers en trapeziumvormige werktuigen. Het grootste deel betreft echter afvalmateriaal van de vuursteenbewerking. De meeste gevonden stukken zijn zeer klein en dateren op typologische gronden vooral uit een latere fase van de midden steentijd (8000-4000 voor Christus), maar er zijn ook enkele stukken bij die jonger zijn en uit de

nieuwe steentijd dateren (4000-2000 voor Christus). Van de in totaal 120 fragmenten vertoonde ruim 11 procent sporen van verhitting of verbranding. Dat wijst erop dat in het onderzochte gebied sporen van haardkuilen aanwezig kunnen zijn. Van een duidelijke vondstenconcentratie was nog steeds geen sprake. Het aantal vondsten is te gering om uitspraken te doen over de aard en omvang van de vindplaats. Desondanks kan uit de waarnemingen uit het verleden en de veldkarteringen worden geconcludeerd dat binnen het onderzochte gebied zeer waarschijnlijk de archeologische resten aanwezig zijn van een kampement uit de midden steentijd, waarbinnen groepjes rondtrekkende jager-verzamelaars verschillende activiteiten met betrekking tot de jacht ondernamen. Maar ook in de nieuwe steentijd zullen mensen het gebied hebben bezocht. De resten bevinden zich aan en direct onder de oppervlakte, op gemiddeld 1,70 meter + NAP. De vondsten zijn

↓ Hans Jongepier meet de vondsten in met gps.

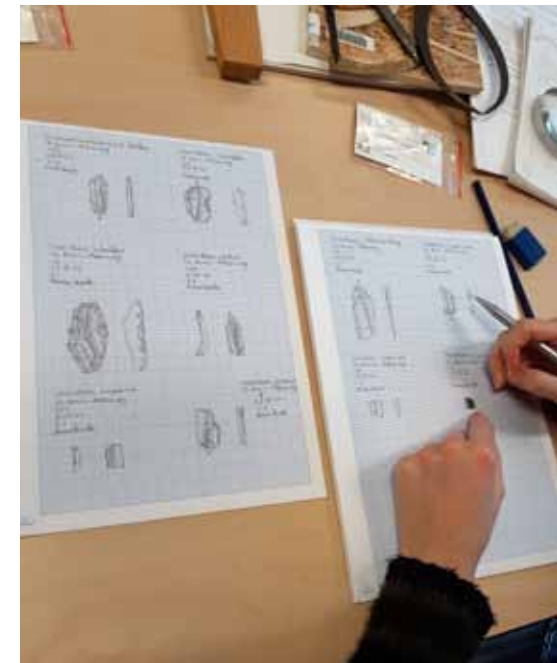
→ Anna Koole tekent en onderzoekt de vuurstenen voorwerpen.

aangetroffen in de oostelijke helft van het onderzoeksgebied, op het hoogst gelegen deel van de akkers.

Dat deel bevindt zich in een zone waarin een uitloper van een pleistocene dekzandrug aan de oppervlakte komt. Het zandkopje is door de wind gevormd aan het eind van de laatste ijstijd, circa 10.000 jaar geleden, in een periode dat er vrijwel geen begroeiing was. Dergelijke verhogingen hadden later een grote aantrekkingskracht op de steentijdmens, omdat het strategische plekken in het landschap waren.

De exacte plaats van herkomst van de vuursteen is niet bekend, maar waarschijnlijk moet die in België worden gezocht. Wommersomkwartsiet komt met zekerheid uit de omgeving van Tienen, hemelsbreed meer dan 100 kilometer ten zuidoosten van

↓ Op zoek naar sporen en resten uit de steentijd.

Sint Kruis. Daaruit blijkt dat de steentijdmens grote afstanden aflegde om aan zijn grondstoffen te komen. Een andere mogelijkheid is dat men contacten had met andere groepen jager-verzamelaars in de omgeving en daarmee materialen uitwisselde.

De vondsten bevinden zich nu in het Zeeuws Archeologisch Depot en worden daar verder bestudeerd. In het kader van dagbesteding heeft vrijwilligster Anna Koole de taak op zich genomen de belangrijkste werktuigen te tekenen.

Vervolgonderzoek

Aangezien de vuursteenvondsten door ploegen zichtbaar worden, bevinden de resten zich op beperkte diepte onder het maaiveld. De vindplaats zal daarom (deels) zijn verstoord door het ploegen. Om de vindplaats nader te waarderen en te begrenzen zijn aanvullende veldkarteringen en eventueel een booronderzoek noodzakelijk. Een booronderzoek kan uitwijzen of op de flanken van het zandkopje nog een intacte leefbodem uit de steentijd aanwezig is.

Ondanks de soms beperkte vondstzichtbaarheid blikken we terug

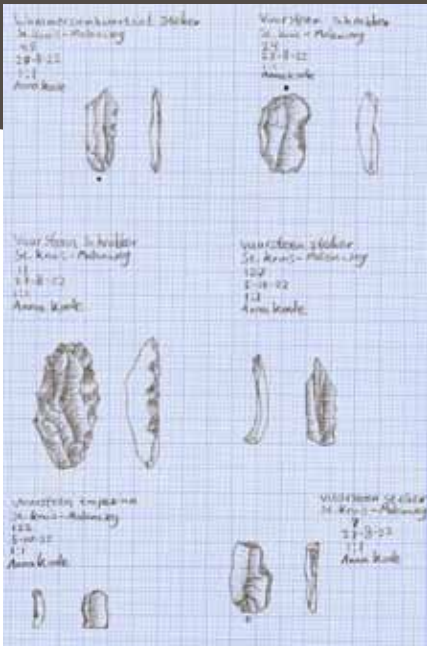
BETREKKEN

Erfgoed Zeeland wil burgers en vrijwilligers meer bij erfgoed betrekken. Daarom zijn, in samenwerking met de Provincie Zeeland, de gemeente Sluis en leden van de AWN (vereniging van vrijwilligers in de archeologie) afdeling Zeeland & West-Brabant, op 27 en 29 augustus en 5 oktober 2022 veldkarteringen georganiseerd langs de Molenweg bij Sint Kruis. Het project is, naast de monitoring van een eerder aangetroffen vondstcomplex, gericht op participatie rond erfgoed.

op gezellige en nuttige dagen. We kijken ernaar uit om invulling te geven aan het vervolgonderzoek en grijpen daarbij beide kansen: een bijdrage leveren aan meer inzicht in de geschiedenis van Zeeland én mensen nog meer interesseren voor ons rijke erfgoed door actief aan archeologisch onderzoek deel te nemen.

→ Tekeningen van de vuursteenvondsten door Anna Koole.

↓ Vuurstenen voorwerpen uit Sint Kruis.

ZIN OM ERFGOED-VRIJWILLIGER TE WORDEN?

Piet Bruinooge
voorzitter Zeeuwse Erfgoed Coöperatie

Vorig jaar was er in de Zeeuwse Concertzaal een gezamenlijk optreden van het Zeeuws Jongeren Orkest en het Regionaal Jeugdorkest Artiance uit Alkmaar. Op zich niets om te melden in een magazine over erfgoed. Echter, de leerlingen en begeleiders van het regionaal jeugdorkest hadden mij gevraagd om op hun vrije zaterdagmiddag een rondleiding door Middelburg te verzorgen. Hartstikke leuk natuurlijk, maar ook wel bijzonder, ze hadden hun tijd immers ook kunnen besteden aan shoppen of chillen. Maar nee, het werd een stadswandeling en ik was verbaasd: ruim anderhalf uur hingen ze aan mijn lippen. Dit illustreert maar weer eens dat ook tieners buitengewoon geïnteresseerd kunnen zijn in erfgoed en... het plaatst ons voor de uitdaging

om die belangstelling niet alleen vast te houden, maar ook om te zetten naar actieve deelname van jongeren en jongere generaties als vrijwilliger in een van onze talrijke erfgoedorganisaties. Want laten we wel wezen, de bestuurders en vrijwilligers van onze organisaties zijn grotendeels op leeftijd. Ook als ik kijk naar het bestuur van de Zeeuwse Erfgoed Coöperatie, dan heeft het merendeel van de leden de AOW-gerechtigde leeftijd (zelfs na de ophoging) ruim gehaald.

Dit plaatst ons in het belang van de continuïteit van onze erfgoedorganisaties voor een stevige uitdaging: vernieuwing en verjonging van onze vrijwilligersbestanden. Hoe dat moet gebeuren? Als ik het zou weten had ik natuurlijk al lang een goedlopend adviesbureau. Het antwoord is ook niet eenduidig of eenvoudig, integendeel. Maar... de belangstelling is er, dat is mooi; nu nog omzetten in daadwerkelijke deelname. Daarvoor is in ieder geval

een boeiend, actief en uitdagend programma van onze deelnemende organisaties nodig, waarbij het gewoon leuk en gezellig is om mee te doen.

GEÏNTERESSEERD?

DOE MEE!

Maak kennis met de leden van de Zeeuwse Erfgoed Coöperatie en kijk op www.erfgoedzeeland.nl/erfgoedcooperatie

SCAN DE CODE

BEN JIJ DE SLIMSTE ERFGOED-VRIJWILLIGER?

Wie weet hoe je een mooie tentoonstelling maakt? Wie is thuis in het besturen van een historische vereniging? Wie kent de ins en outs van het collectiebeheer? Wie o wie is de Slimste Erfgoedvrijwilliger? Werk jij als vrijwilliger in het erfgoedveld? Speel dan tot 7 mei mee met de landelijke kennisquiz, win een plek in de grote finale op 30 juni en maak kans op € 2000 voor het volgen van een cursus met jouw vrijwilligersteam. Ga naar www.erfgoedvrijwilliger.nl/erfgoedvrijwilliger-quiz en speel mee!

Uit de collectie van het
Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen

‘Kaart van den spoorweg van Roosendaal naar Vlissingen’

In de Zelandia Illustrata van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen bevindt zich een kaart uit 1873 van de toen net geopende spoorweg van Roosendaal naar Vlissingen. Het document laat de loop van de spoorweg zien en is verlucht met stadsgezichten van Bergen op Zoom, Goes en Vlissingen, en met een tekening van de brug over het pas gegraven Kanaal door Zuid-Beveland. Een tabel halverwege toont de afstanden tussen de verschillende stations die de reiziger passeert.

Peter van Druenen
voorzitter Zeeuws Genootschap

In de eerste jaren van het Nederlandse spoorwegnet waren de aanleg en de exploitatie in handen van particuliere ondernemers en had de Staat, behalve met het verlenen van concessies, er weinig bemoeienis mee. Dat had geleid tot een netwerk dat voornamelijk bestond uit lucratieve verbindingen tussen de steden in de Randstad: Amsterdam, Haarlem, Den Haag, Rotterdam, Gouda en Utrecht. In 1856 gingen in regeringskringen stemmen op om het spoorwegnetwerk uit te breiden over heel Nederland. Ook naar Zeeland, waar dan wel nog de nodige bruggen en dammen moesten worden aangelegd. In 1860 werd besloten dat er 100 miljoen gulden beschikbaar kwam voor de aanleg van 800 kilometer spoorlijn. In Zeeland werd eerst het deel naar Goes aangelegd, dat in 1868 in gebruik kon worden genomen. Het laatste deel

kwam gereed in 1873. Wie daarna van Roosendaal naar Vlissingen reisde, passeerde de Kreekrakdam uit 1867, de brug over het Kanaal door Zuid-Beveland uit 1866 en tenslotte de Sloedam uit 1871. Er waren vijf stations: Roosendaal, Bergen op Zoom, Goes, Middelburg en Vlissingen. Daartussen lagen nog negen haltes.

Helaas voor de ontwikkeling van de net gegraven nieuwe binnen- en buitenhavens in Vlissingen, bestond de lijn maar uit één spoor. Hoewel er op een aantal stations een rangeermogelijkheid was, zodat twee treinen elkaar daar konden passeren, zette het ontbreken van een dubbelspoor de Walcherse steden in het laatste kwart van de negentiende eeuw op een achterstand. Een nooit bewezen, wat bozige stelling luidt dat als gevolg hiervan het Rotterdamse havenbedrijf een beslissende voorsprong kon nemen op de Zeeuwse havens, terwijl die, in tegenstelling tot de Hollandse havens, direct aan diep zeewater grensden.

Literatuur
Lintsen, H., *De geschiedenis van de techniek in Nederland. Wording van een moderne samenleving 1800-1890*, deel 2, Zutphen 1992, blz. 131-169.
Druenen, P.G. van, *Vissters, Kapers, Arbeiders*, Zwolle 2015, blz. 660, 696-697.

Online is de kaart te vinden op: www.kzgwonline.nl/records/spoorlijn-roosendaal-tot-vlissingen. Hier staat ook een aantal andere objecten die met de spoorlijn te maken hebben, waaronder drie historiepenningen en een prent van de optocht die werd gehouden ter gelegenheid van de opening van de spoorlijn.

← Kaart van de spoorweg van Roosendaal tot Vlissingen | KZGW, Zelandia Illustrata, deel I, nr. 219 (Zeeuws Archief).

Zeeuwse dialect-woorden op het internet

Veronique De Tier

Instituut voor de Nederlandse Taal

Het Woordenboek der Zeeuwse Dialecten (WZD) van Hendrika Ghijsen is een van de monumenten van het Zeeuwse immateriële erfgoed. Er werkten honderden vrijwilligers aan mee. ‘Civil science’ avant la lettre. Maar dit dikke boek staat natuurlijk niet overal op de boekenplank. Hoe gemakkelijk vind je anno 2023 toegang tot de Zeeuwse woordenschat via het internet?

→ De resultaten van de zoekfunctie 'bevat gaaischieten'.

Zeeuwse digitaliseringspioniers

De Zeeuwse dialectvereniging was er vroeg bij om haar papieren woordenboek, dat in 1964 verscheen, samen met het in 2003 verschenen Supplement te digitaliseren. Al in 1998 verscheen een cd-rom van het WZD. De technieken evolueren echter zo snel dat er na enkele jaren in 2016 een nieuwe update moest komen, die nu ook al weer achterhaald is. Hoog tijd dus voor nog duurzamere mogelijkheden voor het WZD en het Supplement. Het werk dat door de dialectvereniging was verricht, ging daardoor zeker niet verloren. De gedigitaliseerde bestanden van toen vormen immers de basis voor nieuwe databases. Zowel op de website van de vereniging zelf (www.zeeuwsedialect.nl) als via www.zeeuwswoordenbank.nl kun je nu

gemakkelijk zoeken in het Zeeuwse taalmonument en zijn supplement.

Zeeuwsedialect.nl

Op de site van de Zeeuwse dialectvereniging staan het Woordenboek en het Supplement als twee aparte databases. Er zijn verschillende zoekmogelijkheden om het zoeken gemakkelijker te maken door te kiezen voor: 1) begint met; 2) bevat; 3) exacte term en 4) klinkt als. Zeer handig als je niet exact weet hoe het woord is geschreven. Het WZD gebruikt immers dialectspelling. Als je 'bevat' gebruikt, zoek je niet alleen naar de ingangen, maar ook in de definities, waardoor je heel wat informatie vindt, die je anders misschien mist. Mooi meegenomen zijn ook de kruisverwijzingen die oppoppen als je er met de cursor

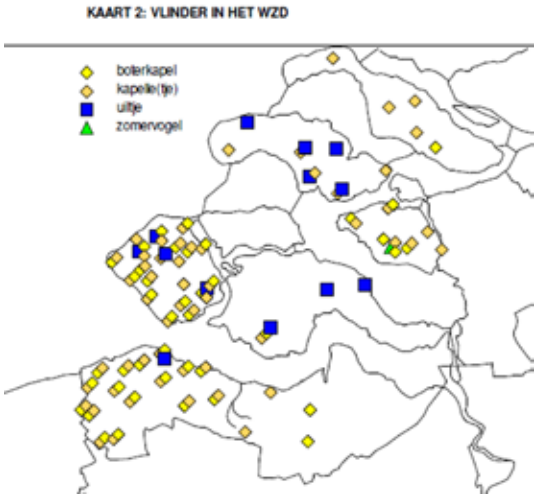
over gaat. Je kunt bovendien een aantal ingesproken dialectzinnnetjes beluisteren. Die voorbeeldzinnnetjes zijn opgenomen toen de cd-rom werd gemaakt. Op die manier hoor je ook de uitspraak van de diverse dialecten uit Zeeland.

Zeeuwse woordenbank

In 2014 kwam ook de Zeeuwse woordenbank online, een samenwerking van Erfgoed Zeeland, de Zeeuwse Dialectvereniging en de Vlaamse organisatie Variaties vzw. Ook hier werkten heel wat Zeeuwse vrijwilligers aan mee. In dit woordenboek kun je tegelijk zoeken in het WZD en het Supplement erop. Je kunt kiezen voor het originele trefwoord, de vernederlandsing van dat trefwoord, het standaardtalige synoniem of je kunt in alle definities zoeken. Deze Zeeuwse woordenbank is een onderdeel van een groter project waarin nog heel wat andere Vlaamse woordenboeken zijn opgenomen. Je kunt de website vinden via de website van Erfgoed Zeeland of rechtstreeks via www.zeeuwswoordenbank.nl.

De Database van de Zuidelijk-Nederlandse Dialecten (DSDD)

Op dit ogenblik werkt het Instituut voor de Nederlandse Taal samen met de Zeeuwse Dialect Vereniging

↑ Dialectkaart voor 'vlinder' getekend op basis van het WZD.

en Erfgoed Zeeland aan een nieuw project, waarbij de gegevens van het WZD en het Supplement zullen worden opgenomen in de database waarin de Zuidelijk-Nederlandse Dialecten zijn samengebracht. Die bevat nu al gegevens uit Vlaanderen (ook Zeeuws-Vlaanderen), Brabant en Limburg (zie dsdd.ivdnt.org). Door de gegevens van het WZD eraan toe te voegen wordt het ontbrekende deel van het zuidwestelijke dialectgebied aangevuld. Over enkele maanden kunnen Zeeuwen de gegevens uit het WZD dus ook op dialectkaarten tevoorschijn toveren en in een oogwenk zien waar in Zeeland

bepaalde woorden gebruikt worden. Zo zul je bijvoorbeeld kunnen zien welke woorden er in het WZD en het Supplement opgetekend zijn voor vlinder (zie afbeelding).

Slot

Het dialectgebruik gaat steeds verder achteruit en heel wat woordenschat verdwijnt uit het collectieve geheugen van de dialectsprekers, omdat handelingen en voorwerpen niet meer bestaan. Gelukkig heeft de Zeeuwse Dialectvereniging samen met andere organisaties ervoor gezorgd dat het levenswerk van Hendrika Ghijsen en haar informanten duurzaam bewaard wordt en nog steeds kan worden geraadpleegd, ook al raken papieren boeken steeds meer uit de mode.

kruiwagen gebruikt in de landbouw

Overige trefwoorden			
▼ kortwagen, kortewagen	603	▲ brouette	37
○ kruiwagen	412	◇ kerlevei	14
■ kordewagen	114	● bakkortwagen, bakkortewagen	5
□ karrewagen	89	□ schuier	5
— bakwagen	53	◆ karrebak	3
▽ pijpegaal	46		

→ De woorden voor kruiwagen, gebaseerd op gegevens uit de Reeks Nederlandse Dialectatlassen.

NIEUWS

MUSEA HEBBEN HET ZWAAR DOOR HOGE ENERGIEKOSTEN

Na een aantal magere coronajaren teren musea nog verder in op hun reserves. Hoe vergaat het de Zeeuwse musea nu de energiekosten door het dak schieten?

De stijgende energielasten raken niet alleen particulieren. Diverse musea luiden de noodklok. Ze doen een beroep op hun gemeente om de extra lasten te compenseren. Geen compensatie betekende voor enkele al noodgedwongen sluiting tijdens de wintermaanden.

Museum Veere is een van de musea in Zeeland die hard worden geraakt door de energiecrisis. Directeur Veronica Frenks geeft aan dat de energiekosten van het museum zelfs zijn verdubbeld.

De problemen zijn niet voor alle Zeeuwse musea even nijpend. Kees van Klinken van Stichting Bunkerbehoud geeft aan dat de temperatuur in een bunker redelijk constant blijft en de enige energievreters de luchtontvochtigers zijn.

Verduurzamen

Verschillende musea zijn bezig met verduurzaming door zonnepanelen, ledverlichting en tochtprofielen te plaatsen. Ook de verwarming gaat een stuk omlaag. Een moeilijkheid is wel dat veel musea in monumentale panden zitten die minder goed geïsoleerd zijn.

Compensatie

De landelijke Museumvereniging en de provinciale Vereniging Zeeuwse Musea deden een beroep op

overheden om in actie te komen en hun musea te steunen. Musea zetten hun verwarming wel een paar graadjes lager, maar helemaal uitzetten veroorzaakt ernstige schade aan gebouw en collectie. Gaan er musea omvallen vanwege de energielasten? Vooralsnog beperkt de schade zich enkel tot wintersluitingen, maar de situatie blijft zorgelijk. De toezegging van het kabinet dat culturele instellingen in 2023 kunnen rekenen op gedeeltelijke financiële compensatie voor de hoge energielasten is in ieder geval positief.

↓ In oktober 2022 heeft Bevrijdingsmuseum Zeeland 144 zonnepanelen laten plaatsen. Het museum is volledig van het gas af | foto Bevrijdingsmuseum Zeeland.

MUSEA ONTVANGEN 50 PROCENT MEER BEZOEKERS IN 2022

De bezoekers weten de musea gelukkig weer te vinden, al zijn de cijfers nog niet zo rooskleurig als voor de pandemie. In 2022 brachten 497.720 mensen een bezoek aan de vijftig Zeeuwse musea. Dat is 50 procent meer dan de 332.400 bezoekers in 2021, maar nog steeds 15 procent minder dan 2019, het laatste 'normale' jaar.

Lees er meer over op www.erfgoedzeeland.nl/zeeuwsemusea2022

NIEUWE BEZOEKLESSEN REIZEN IN DE TIJD

De klas van 1953

"Stel, je bent een leerling uit de noodschool in Renesse uit 1953... en je zou een schoolkrant maken. Dan heb je een heel ander verhaal te vertellen dan wanneer je dat vandaag zou doen. Je zou schrijven over de Watersnoodramp, die jouw leven in één klap veranderde."

Deze opdracht kregen de leerlingen van Archipelschool Het Talent in het Watersnoodmuseum, toen zij de nieuwe bezoekles voor de doorlopende leerlijn Reizen in de Tijd kwamen testen. Met informatie die ze in het museum verzamelen, helpen ze om de krant van de klas uit 1953 compleet te maken. En ondertussen leren ze meer over de Zeeuwse geschiedenis.

Zo'n 'test-les' noemen we ook wel een pilotles. Dankzij de reacties van de leerlingen worden de laatste puntjes op de i gezet. Gelukkig waren zowel leerlingen als leerkrachten

enthousiast en de puntjes op de i maar klein. En zo is er weer een les klaar om toegevoegd te worden aan Reizen in de Tijd door Zeeland! Ook Museum Arnemuiden, Museum Veere en Bevrijdingsmuseum Zeeland testten de afgelopen periode nieuwe lessen. Tegelijkertijd staan Museum Aardenburg, Museum de Burghse Schoole, Het Warenhuis – Museum Land van Axel, Streekmuseum De Meestooft en het Zeeuws Maritiem muZEEum in de startblokken om nieuwe interactieve lessen te testen of te ontwikkelen.

Het kenmerk van alle lessen die ontwikkeld worden voor de doorlopende leerlijn Reizen in de Tijd is dat ze samen ontwikkeld worden. Educatied medewerkers/vrijwilligers van erfgoedinstellingen,

↓ ↑ Foto's Watersnoodmuseum.

leerkrachten/interne cultuurcoördinatoren van basisscholen en ontwikkelaars gaan in teams aan de slag. Onder leiding van Erfgoed Zeeland en Cultuurkwadraat en met medewerking van Kunsteducatie Walcheren, KCE Oosterschelderegio en Cultuureducatie Zeeuws-Vlaanderen. Op dit moment zijn acht basisscholen en dertien musea aangesloten. Dat levert activerende bezoeklessen op die aansluiten bij de hedendaagse manier van lesgeven. Deze worden allemaal op www.reizenindetijd.nl geplaatst. Kijk gerust welke bezoeklessen nu al online staan.

Meer weten? www.erfgoedzeeland.nl/reizen-in-de-tijd-door-zeeland.

Restauratie Opleidingsprojecten

ONBEKEND MAAKT ONBEMIND

In Sint-Maartensdijk wordt al meer dan een jaar gerestaureerd aan de oude monumentale boerderij De Grote Mouterij. Onder begeleiding van eigenaar Hans Smeenk voeren studenten werkzaamheden uit voor onder andere aannemersbedrijf Cauwenborgh.

Halverwege 2021 is gestart met het restaureren van de boerderij, die uit het jaar 1760 dateert. In het voortraject hielp een leerlinge van de opleiding Middenkaderfunctionaris bouw van Scalda al mee aan het voorbereiden van deze restauratie. Vervolgens is een leerling van de opleiding Timmeren gestart op dit Restauratie Opleidingsproject. Deze leerling heeft meegeholpen aan het waterdicht maken van het casco, door het restaureren van het dak en de goten van het woongedeelte. Daarnaast leert op dit project een ervaren metselaar, onder begeleiding, het vak restauratiemetselen.

Omdat er onder de studenten aanvankelijk te weinig belangstelling was voor de restauratie is een oproep op Facebook geplaatst. Jongeren die vakantiewerk wilden doen op dit project konden zich melden. Ook is een excursie georganiseerd voor een vmbo-school. Drie jongeren toonden vervolgens belangstelling. Ze

↓ Een leerling schaaft met de hand het profiel voor een nieuwe deur.

John Akkermans
coördinator ROP Zeeland

krijgen nu van eigenaar Hans 'les' in het zagen, schaven en steken met beitel. 'Onbekend maakt onbemind', de titel zegt het al: je moet het eerst gedaan hebben om te weten of het wat voor je is.

Het woongedeelte van de boerderij komt in de afwerkfase terecht. Het was lastig om een stukadoor te vinden die ervaring heeft met minerale mortels. Daarom werd contact gelegd met een enthousiaste, kwalitatief goede stukadoor, die hierin weliswaar nog niet ervaren is, maar wel bereid bleek een cursus te volgen over het werken met minerale mortels, zodat hij dit vak ook kan beoefenen. Daarnaast is er op dit project ook een leerling schilderen gestart, die ervaring heeft met restauratiewerken.

Laten we hopen dat de leerlingen die op dit project ervaring opdoen en enthousiast zijn geworden voor het restauratievak, hun weg ook in de toekomst in dit vak blijven vinden.

↓ Bezig met de restauratie.

STRIJD TEGEN HET WATER

→ In de loop der eeuwen zijn delen van Zeeland vaak overspoeld en weer herwonnen op het water. De sporen van de strijd tegen het water zijn zichtbaar in de provincie en leven voort in verhalen. Een strijd die nog niet gestreden is, door de uitdagingen die ons nog te wachten staan. Lees meer op www.zeeuwseankers.nl/erfgoedlijn/strijd-tegen-het-water. Foto Sky Pictures op www.beeldbank.zeeland.nl.

COLOFON

Zeeuws Erfgoed – magazine voor erfgoedliefhebbers is een uitgave van Erfgoed Zeeland en verschijnt vier keer per jaar.

ISSN 1570-5005

Jaargang 22 nr. 1 | maart 2023

Redactie: Erfgoed Zeeland
Eindredactie: Jeanine Dekker (Dekker Van Broekhoven)
Vormgeving: Jan van Broekhoven (Dekker Van Broekhoven)
Druk: Meulenberg Media Middelburg
Illustraties: Erfgoed Zeeland, tenzij anders vermeld

Aan dit nummer droegen bij:
John Akkermans, Elma Berman, Piet Bruinooge, Saskia Buitenkamp, Monique van Doorn, Peter van Druenen, Johan Francke, Anne Hobbel, Hans Jongepier, David Koren, Carolien van de Kreeke, Anne Neels, Daniëlle Otten, Veronique De Tier, Arie de Viet en Janneke de Wit.

Erfgoed Zeeland is het centrale aanspreekpunt en samenwerkingspartner voor het erfgoed in Zeeland. De activiteiten van Erfgoed Zeeland worden onder andere mogelijk gemaakt door de Provincie Zeeland.

Looierssingel 2
Postbus 49
4330 AA Middelburg

+31 (0)118 670 870
info@erfgoedzeeland.nl
www.erfgoedzeeland.nl

VOLG ONS

STEUN ONS

Erfgoed Zeeland staat voor het beschermen, benutten en beleven van erfgoed. Samen met de vele andere erfgoedorganisaties in Zeeland richten wij ons op een goed functionerende erfgoedzorg. Dit met de steun van onze donateurs. Donateur worden kan al voor 17,50 euro per jaar. Je kunt ons ook eenmalig steunen met een gift op bankrekeningnummer NL75 RABO 0335 0886 00 ten name van Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland.

Meer weten?
Kijk op www.erfgoedzeeland.nl/steun-ons.

Reacties en ledenadministratie
Reacties en wijzigingen graag digitaal via zeeuwserfgoed@erfgoedzeeland.nl of via de postbus.

Het auteursrecht van Zeeuws Erfgoed (gehele uitgave) berust bij Erfgoed Zeeland; van externe bijdragen bij de auteurs. Gehele of gedeeltelijke overname of publicatie van artikelen is uitsluitend toegestaan met bronvermelding na toestemming van Erfgoed Zeeland en de rechthebbende(n). Erfgoed Zeeland streeft er met de uiterste zorgvuldigheid naar om voorafgaand aan het moment van publicatie contact op te nemen met de rechthebbende(n). Mochten personen of instanties als rechthebbende(n) alsnog niet benaderd zijn, dan kunnen zij hiervoor contact opnemen met de redactie. Erfgoed Zeeland kan op geen enkele wijze aansprakelijk worden gesteld voor door derden aangeleverd beeldmateriaal waarop auteursrecht berust.

MONUMENTaal

Luctor et Emergo ('ik worstel en kom boven'), de beroemde Zeeuwse wapenspreuk, verwijst naar de opstand tegen de Spanjaarden. Maar het gros van de Zeeuwen associeert hem met de eeuwige strijd tegen het water. In de loop der eeuwen zijn delen van Zeeland vaak

overspoeld en weer herwonnen op het water. Saillant detail: ook tijdens de strijd tegen de Spanjaarden werden gigantische delen van het huidige Zeeuws-Vlaanderen blank gezet... Zo hangt de spreuk toch nog een klein beetje samen met water.

